

Procesul identitar în postcomunismul românesc: situația intelectualilor (1989-1990)

Ștefan BAGHIU

Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
“Babeș-Bolyai” University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: stefan_baghiu@yahoo.com

The Identity Process In Romanian Post-Communism: The Situation Of The Intellectuals (1989-1990)

The present study aims to observe the procedures and mannerisms of the intellectual discourse in the early years of Romanian transition. The departing conjecture of this analysis is that 1990 has irreversibly changed the perception of culture itself, and subsequently the mission of the intellectual and of literature in society, polarizing thus the new forms of public debate. The article uses as raw material the issues of the magazine “România literară” in 1989-1990 to find the major turning points in the shift of the cultural discourse – as this magazine is usually considered a representative sample of the Romanian literary environment.

Keywords: Romanian post-Communism, Romanian literature in post-Communism, “România literară”, Romanian transition, public cultural discourse, cultural wars.

Principala provocare conceptuală a postcomunismului, ca subiect de cercetare, după sugestiile politologului american David Ost din studiul despre cazul Poloniei (și al *Solidarității*¹), ține de faptul că acesta oferă, prin condiția sa reacționară și tranzitivă, un exemplu contemporan de conversie la capitalism. Dincolo de dimensiunea larg-economică implicită, societățile Europei Centrale și de Est devin ușor studii de caz pentru implementarea pieței libere în sfera culturii și, mai ales, a literaturii. Însă nu doar în ceea ce privește producția literară, ci mai ales pentru reformatarea ideologiilor și a angajărilor intelectualilor. Formulele tranziției românești, în sfera discursului cultural, sunt determinate de aceste conversii radicale: de la o literatură etatizată pe toate palierele la piața liberă de carte, de la discursul puternic ideologizat și prins în limba de lemn a propagandei ceaușiste la piața liberă a ideilor, de la naționalismul socialist la un naționalism cu totul nou, care își regândește pozițiile

ideologice în funcție de provocările autocoloniale. În acest context al schimbărilor bruște în societatea românească, efervescența mediilor culturale determină atitudini noi și politici culturale cu accente identitare diverse (intelectualii, devenind actori principali ai fațadelor transformării, îi teoretizează de la distanță formele). De la autonomia esteticului la revizionism, de la paseism dogmatic și protocronism la neo-paseism și revendicarea interbelicului, de la politizarea literaturii la apolitism (ca formă de refuzare a trecutului imediat).

Studiul de față își propune să urmărească aceste trasee ale discursului intelectualilor în primul an al tranziției românești. Ipoteza de la care pleacă această analiză este aceea că anul 1990 a modificat ireversibil raportarea la cultură în sine și, implicit, la misiunea intelectualului și a literaturii în societate, polarizând căutările unor noi forme de dezbatere.

Am urmărit numerele revistei *România literară* în 1989 și 1990 pentru a găsi punctele de turnură

majoră în procesul de preluare a discursului cultural – revista poate fi considerată un eșantion reprezentativ pentru mediul literar românesc din mai multe motive: pentru că reprezintă cea mai vizitată revistă literară românească din ultimele decenii, pentru că în jurul ei s-au grupat cei mai prolifici critici și teoreticieni literari ai perioadei și pentru că spațiul ei a devenit un centru major al noilor revendicări imediat după 1989. Apoi, pentru anul 1990, am luat în considerare câteva ipoteze lansate în studii românești și din străinătate: am observat interesul general față de politicile fostelor state comuniste dar și penuria unor abordări largi a problemei intelectualilor în epocă. În timp ce generozitatea unui asemenea subiect vine tocmai din noile condiții create la începutul anilor '90 în discursul public, dificultatea de abordare a temei vine din aparenta structură haotică a intervențiilor în epocă: dacă în economie tema principală a postcomunismului este conversia la capitalism, în mediile intelectuale și în literatură ea derivă din aceasta – trecerea la o piață liberă a ideilor.

Astfel, programul identitar al intelectualilor români poate fi decodat doar acceptând faptul că atitudinile inflamate, naivitățile și supralicitarea anumitor motive (mitul Europa și cel occidental, mitul libertății de exprimare, mitul dispariției aparatului comunist) fac parte din parcursul normal al unei societăți în căutarea a ceea ce simte că i-a fost refuzat, iar identitatea europeană și libertatea de exprimare devin obsesii și recurențe în cadrul discursului intelectualilor.

Poate cel mai important schimb identitar (ca direcție a literaților români înainte și după 1989) este acela între criticii și teoreticienii literari retrași în interpretarea estetică (dacă e să luăm exemplul *România literară* din 1989 – Simion, Manolescu, Cristea, Ulici etc.) și dogmaticii de ocazie (numele lor pot fi reținute doar accidental): anume că, la începutul anilor '90, direcțiile ideologice și pozițiile sociale ale literaților sunt propuse, definite și apărate de cei – până mai ieri – retrași în autonomia esteticului. Dacă e să transferăm o logică macro-socială din studiul *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*², implementarea unui discurs „de dreapta” (atât în sensul liberalizării și occidentalizării cât și în sensul meritocrației și al conștiințelor de clasă) a fost posibil, în lipsa unei clase de mijloc cu discurs contemporan-democratic, doar prin proiectul elitelor intelectuale³. Iar în cazul literaturii, elitele intelectuale nu puteau fi decât cele care au refuzat exercițiul simplist și compromițător al propagandei oficiale. Retragerea dogmaticilor (determinată în paralel de o serie a detractărilor colaboraționismelor și de o serie a revizionismelor) a determinat triumful celor non-ideologizați din cadrul discursurilor social-literare prezente în paginile revistei *România literară*.

Astfel, critici literari, esești și scriitori s-au găsit dintr-odată într-o poziție nouă: aceea de a pleda pentru conversia la democrație și, în spirit cvasi-occidental, la liberalism. Dar pe voci multiple și angajând polemici largi, căci noua posibilitate a pluralismului deturneză parada ideologică univocă în mici facțiuni independente⁴. Misiunea pe care și-o arogă acești intelectuali (nu doar în cazul României) este foarte bine descrisă de Alex Callinicos⁵ (care alege subtitlul *Marea iluzie* pentru această problematică): el observă că unul din cele mai interesante obiceiuri în cadrul tranziției este construirea unei imagini a Europei exemplare. În acest sens, spre exemplu, Adrian Marino dă glas la începutul anului 1990 frustrărilor acumulate de intelectualii români din cauza marginalizării în Europa și imposibilității de comunicare cu mediile occidentale (birocratizare excesivă, supracontrol și supraveghere, problema granițelor): „Cărui scriitor și om de cultură român nu i s-au confiscat cărți și reviste primite din străinătate, nu i s-au oprit – măcar o dată – manuscrise, scrisori și alte materiale? [...] *A reveni în Europa* mai înseamnă și a circula liber în Europa, având pașaport în buzunar, eliberat fără restricții [...] Vreau ca valoarea românească să circule peste tot în lume, în condiții legale de competiție liberă. Să se termine odată cu poliția de frontieră a culturii!”⁶. Avem, prin urmare, un prim complex identitar: acela că scriitorul român a fost împiedicat mereu să-și joace șansa în liga europeană. Alimentând această frustrare, intelectualii vor putea juca două cărți (ele vor deveni direcțiile majore ale deceniului). Promotorii revizionismelor est-etice vor încerca să scoată din această ecuație nefericită un plus pentru autorii exilului. De exemplu, Monica Lovinescu vorbea despre aceștia ca despre singurii care au avut circulație în anii comunismului românesc și despre importanța egalizării situației în țară: „De mirare nu e că literatura noastră nu are în Occident reputația pe care o merită, ci dimpotrivă, că unele opere reușesc să treacă prin aceste furci caudine. E drept că ele sunt semnate mai ales de scriitori exilați. E oare o situație normală ca o literatură să trăiască însă peste hotare doar prin scriitorii care au părăsit țara?”⁷. Pe de altă parte, atitudinea celor reținuți în fața proceselor etice vor revizita permanent promoțiile literare românești pentru a decoda în deceniile opt și nouă formule funcționale interne, sub conceptul umbrelă de „rezistență prin cultură”. Teodora Dumitru observă această infuzare politică spontană a interpretării literaturii: „Pornind de la „ura personală” a poetului Florin Iaru pentru interpretările care-l așază sub specia ludicului, preferința unor autori (în speță, optzeciști) pentru lecturile critice „grave” (inclusiv, desigur în cheie socio-politico-existențială) a fost problematizată de Cornel Regman într-un interviu de după căderea comunismului: «S-ar putea ca pentru unii «ludic» să însemne și «ușuratic». Numai redus

abuziv la acest înțeles, termenul poate fi «urât» de cineva, dimpreună cu criticul care a subliniat propensiunea ludică» – de unde și opțiunea autorilor «doritori a fi arătați sub latura lor gravă, gravissimă de se poate» („Apostrof”, nr. 10-11, 1991)⁸. Dorința de a intra sub protecția acestui concept va determina gesticulații largi în reinterpretarea unor generații întregi după 1989.

Așadar, reorganizarea revistei *România literară* în ianuarie 1990 avea să fie făcută în jurul celor care nu și-au construit profilul critic și intelectual pe encomiastica specifică anilor precedenți⁹. Căci pluralismul își poate împlini condiția doar după ce diversitatea opiniilor și-a trasat conturul, excluzând foștii agenți ai propagandei. Încă din ultimul număr al *României literare* din 1989 depășirea crizei morale și datoria unei reveniri la „normalitate” devin motive identitare. În studiile menționate anterior, David Ost pune accentul pe sensuri (*meanings*) ale acestor transformări¹⁰. Normalitatea (concept cheie în cadrul dezbaterilor din revistele culturale ale anilor '90) se vrea în aceste momente o împlinire a acestor noi sensuri. Dacă la nivel macro-social noile sensuri ale existenței cotidiene pot fi depistate ușor (în efervescența politicului, truismele sfârșitului dictaturii pot servi ca scopuri în sine), în mediile intelectuale aceste noi scopuri pot păcăli: pentru că programele de reorganizare a societății culturale sunt asumări nemediate ale unui viitor sincronizat cu timpurile Vestului în mare parte. Adevăratele deschideri și dezbateri progresiste au putut fi făcute în 1990 de către cei reticenți față de exhibiționismul patriotard și dogmatic al perioadei anterioare. În numărul de cotitură de la finalul anului 1989 al *României literare*, aceste schimbări drastice, în spiritul evenimentelor, determină un profil mesianic al noii identități: „La fel ca toată țara, revista noastră se bucură astăzi de libertate. O libertate care ne este cu atât mai scumpă cu cât a fost plătită cu sîngele a mii de compatrioți, în marea lor majoritate tineri sau chiar copii, (...) Ar fi, probabil, nevoie de caractere tipografice cu desăvîrșire noi pentru ca însuși editorialul nostru să nu mai semene nici măcar la față cu acelea care, mai ales în ultimii cincisprezece ani, au făcut din acest colț de pagină (pagina întâi!) unul din cele mai rușinoase din revistă. A fost vorba de un compromis ocazional, pe care puterea politică a știut să-l transforme cu vremea într-unul permanent (...) am reușit să publicăm literatură adevărată și valoroasă. Și, mai cu seamă, să ținem sus stacheta judecății critice, nepermițînd confuziile și neomologînd falsurile”¹¹. Însă aceste corijări ideologice și devizele real-progresiste pot fi înțelese doar într-un același context al emfazelor. Pe scurt, majoritatea studiilor despre felul în care problema identitară își mută discursul pe domeniile liberalizării vorbesc despre un (doar) „altfel” de conformism

în dialog: „Deși privită ca o descătușare, Revoluția din 1989 a produs un nou cutremur și schimbări radicale, percepute de nu puțini scriitori (adaptați cu efort regulilor – totuși suportabile – ale unui regim comunism letargic) ca prea brutale. Atitudinile nostalgice nu au lipsit, dar miturile matriciale și paseiste nu s-au putut activa în măsura bănuită, dat fiind caracterul profund nepopular al regimului ceușist și retragerea lui sângeroasă din istorie. (...) În câțiva ani, au fost vizitate superficial parcele rămase neacoperite în vremea comunismului pudibond și ateu și care ne lipseau din panoplia fuduliei naționale, spre a ne simți pe de-a-ntregul europeni”¹².

Acest val al revizuirilor și demersurile autocolonizante cu privire la un Vest al tuturor posibilităților¹³ vor determina ca multe din acțiunile și dezbaterile revistei în 1990 să fie totuși unidireționale: în primul rând, apolitismul promulgat deseori în anii '90 va face, iată, încă din decembrie 1989, nota identitară a revistei. Însă doar la nivel declarativ și local – în acest număr – pentru că în primii ani ai tranziției românești problema identitară va căpăta fie un aspect reacționar, mai ales prin grupele revizioniste (postcomunismul, explică Boris Buden, conține un paradox în sine prin însăși existența sa ca luptă împotriva unui sistem apus¹⁴, care îi creează efervescența), fie unul apolitic – în sensul în care sustragerea intelectualilor de la decizia politică va veni pe filiera unei teorii a imposibilității decizionale într-un prezent al tradiției. Însă cazul românesc refuză paradoxul lui Buden: pentru că majoritatea luptelor din a doua jumătate a anului 1990 și de după vor avea în vedere exact problemele continuității reale ale inteligenței comuniste între elitele românești. Adică, după cum anunță Petru Dumitriu într-o antologie tematică elvețiană¹⁵ din 1992, coabitarea fostului aparat comunist cu noile voci democratice a împiedicat reforma pe toate planurile. Dacă Tom Gallagher observa că România a fost statul care și-a întârziat cel mai tare sincronizarea¹⁶ – cel puțin la nivel politico-economic –, intelectualii par să meargă înainte cu orice preț: fanatismele din jurul politicului (sprijinul intelectualilor pentru FSN sau, în cealaltă tabără, lustrarea și revizuirea din unghiul politicului) și dezamăgirea generală ulterioară sunt mici dovezi ale acestor gesturi de loialitate nemediată.

Din acest punct de vedere, momentul „decembrie 1989” pare focarul unui antrenament discursiv sinusoidal: intelectualii sunt nevoiți (și simt o puternică datorie față de identitatea căpătată în acest moment) să antreneze un discurs nou, încă nematurizat, să favorizeze din oficiu orice poziție cu iz democratic și occidental. Cei care nu fac asta pot fi priviți cu suspiciune. Acest aspect rudimentar al polemicii, priza la idealul vestic fără o coerență a programului va transforma problema identitară

într-una autocolonială. Sugestia aceluiași Boris Buden merge chiar mai departe, către fizionomiile coloniale (post?): „În raportarea sa la trecut, subiectul postcomunist seamănă – am sugerat-o deja – cu cel colonial. La fel ca acesta, el apare prin identificarea cu stereotipul fetișist, ceea ce paralizază experiența sa istorică, fixându-l de ambivalența tipică fetișismului: o recunoaștere și o stagnare simultană a trecutului său istoric, a experienței istorice a tuturor luptelor sociale și politice inspirate de ideile comuniste”¹⁷. Mai exact, „lumea întregă sedusă de România”¹⁸ pe care o vede Andrei Pleșu, în calitate de ministru al Culturii, va determina în spațiul românesc măsuri de integrare – mai ales la nivel declarativ. Refacerea legăturilor cu Occidentul pare o prioritate la fel de mare ca cea de a reinstitui valorile autohtone ale interbelicului – mai singura perioadă în care sincronismul a putut fi văzut de aproape de către România. Discuțiile despre proiectul românesc (politic, social, cultural) în 1990 sunt aproape în întregime *a priori* partizane ideii de reîntoarcere în perioada dintre războaie. Astfel, constructul identitar își găsește bazele într-o perioadă pe care comunismul românesc a atacat-o programatic. În acest moment, postcomunismul românesc intră în aceeași zonă de conflict firesc: lupta cu trecutul imediat idealizează dușmanul acestui trecut; lupta pentru democrație și integrare în Occident idealizează fizionomia acestui dușman declarat al comunismului (la nivel politic)¹⁹. Patriotismul nu dispare, astfel, ci obiectul său se abstractizează.

În 1989 problema identitară a scriitorului român pare strict legată de raportul politic. Supraconștiința aparatului politic infuzează atât de tare presa culturală, încât notele identitare scapă doar prin intermediul produselor literare propriu-zise, nu prin discursul public. Implicit, angajarea scriitorilor poate fi studiată doar la nivelul textelor programatice (chiar dacă acestea sunt falsificatoare și aproape irelevante literar sau cultural – relevanța lor stă chiar în intențiile cărora sunt supuse): paginile revistei *România literară* sunt pline de texte omagiale, de poeme encomiastice adresate lui Nicolae Ceaușescu și Elenei Ceaușescu sau Partidului. Raportarea la tradiție culturală, la inovație literară sau la identitate culturală este făcută doar de pe poziții patriotice extreme. Este însă observabilă o dublă poziționare a celor care semnează articolele revistei: pe de o parte există autorii textelor encomiastice (majoritatea irelevanți ca intelectuali – în sensul unei polemici culturale reale, nu una *ready-made* – în epocă sau după 1989), iar pe de altă parte există autorii (auto) exilați în interpretarea estetică, străină de orice dogmă politizată. În anii '90, această insulă apolitică va deveni chiar principalul motor al ideologiei autocoloniale. Astfel, numele primei tabere pot fi inventariate strict pentru un exercițiu tehnic, acela de a găsi punctele principale dintr-un program

presetat encomiastic. Numele din a doua tabără sunt ale celor mai importanți critici literari din '60 până în ultimele decenii. Însă, retrași în zonele interpretării estetice, criticii importanți propun texte relevante în stabilirea unui profil identitar foarte rar, exclusiv pentru o discuție asupra tradiției culturale.

Așadar, primele două numere ale anului 1989 sunt deschise de câte un text omagial pentru Elena Ceaușescu: în primul număr, Radu Voinea (președintele Academiei R.S.România) publică textul *Cu litere de aur în marea carte a țării*. La pagina 11 a revistei, Teodor Vârgolici publică *Academia Română și unitatea națională*. Încă din primele texte pot fi ghicite direcțiile identitare pe care le propune și impune revista: naționalismul acerb și protocronismul (de văzut observațiile lui Groys referitoare la o mai bună numire a realismului socialist ca clasicism socialist) care aruncă polemicele identitare și discursul despre stat și popor în zorii secolului al XIX-lea și cultul personalității – către o politică a glorificării nemediate a cuplului conducător. Paginile revistei în 1989 (continuând o tradiție revuistică a deceniilor anterioare) sunt pline de poeme encomiastice adresate lui Nicolae Ceaușescu și Elenei Ceaușescu și de eseuri prefabricate: rețeta literaturii elogioase a epocii nu e doar ușor de încadrat în câteva clișee, dar și extrem de sărăcăcioasă ca formulă (tiparul eseului ține de o scurtă introducere standard – lauda partidului și a conducătorilor –, urmată de o dezvoltare previzibilă a tezelor național-socialismului și de o încheiere inflamată). Astfel, dacă pentru Alex Goldiș literatura în epoca realismului socialist pare „opera unui singur critic”²⁰, discursul encomiastic pare opera unui singur eseist. Pentru că propaganda, pentru a opera cât mai eficient (a se citi fără deraieri sau confuzii), esențializa până la naivitate profilul identitar al intelectualului. Iată, spre exemplu, cât de des întâlnite sunt clișeele „politicilor culturale fertile”, „vastei opere a poporului român”, „marcării profunde a epocii”, „iubirii de patrie”: „Fiindcă, poate niciunde, ca în creația literară și culturală nu se află mai adânc întruchipat un popor. De aceea, privind retrospectiv vasta operă înfăptuită de poporul român în anii de după cel de-al IX-lea Congres al partidului, actul politic inaugural, inițiat de tovarășul Nicolae Ceaușescu, deschizând o epocă și marcând-o profund, vedem, în unul din punctele fierbinți ale bilanțului de azi, triumful politicii culturale fertile, slujind dezideratele cunoașterii și valorificării, în spiritul adevărului, a tezaurului literaturii noastre”²¹; „A crea la nivelul noii calități bunuri materiale și spirituale, a fi părtaş prin fapte la progresul multilateral al patriei române, a fi tu însuși un luptător pentru prosperitatea și floria «Țării de dor» - aceasta este esența adevăratului patriotism”²². Condițiile identitare sunt astfel strict legate de o aderență puternică la doctrina partidului și la patriotismul necondiționat. Xenofobia, teama

de „lumea din exterior” (șovină și auto-instigatoare) fac parte din asumările identitare oficiale din paginile revistei. Iar activismul (în sensul aderării la programul politic) și revoluția sunt condiții ale acestei identități. Astfel, intelectualul nu mai poate decide la nivel individual soarta artei, ci doar din interiorul acestui mecanism puternic de însușire a identității *ready-made*. Paradoxul în acest moment ține de faptul că odată impusă identitatea, tocmai sensul ei profund (de individual și asumare) este compromis în fața programului. Însă progresul socialismului echivalează doar la suprafață în paginile revistei cu triumful literar, într-un șir de momente aproape incompatibile (ideologia față de literatura vremii și invers). Astfel se explică prezența acestei duble ipostaze în revistă: criticii refugiați în estetic și cei inflamați ideologic. Putem afirma, deci, că discursul identitar (determinat până la confuzii de ideologie) devine un proiect separat, aproape autist față de discursul literar: „Granița ideologică e, de cele mai multe ori, convențională pentru acești profesioniști ai criticii, fie că ei s-au format în anii '60 sau în anii '80”²³. Defazajul apare astfel: în timp ce critica literară autonomă încearcă să postuleze în subsolurile interpretării estetice o etică a receptării actualităților, discursul identitar joacă, în staza oficială, exclusiv două cărți. Prima, moștenirea secolului al XIX-lea, iar a doua, progresul socialist: „A crea la nivelul noii calități bunuri materiale și spirituale, a fi părtaș prin fapte la progresul multilateral al patriei române, a fi tu însuși un luptător pentru prosperitatea și floria «Țării de dor» - aceasta este esența adevăratului patriotism”; „Ca oameni ai culturii și ai condeiului, trăim din plin în această realitate, ființa noastră este în tiparele ființei patriei, gândul nostru cinstit este alături de izbînzile sale, alături de toate încercările sale, în lumea contemporană bîntuită de grave contradicții, de interese meschine și de amenințări la însăși existența vieții, este alături de Președintele României și de credința în mai bine a țării, în mereu mai binele zilei de mâine”²⁴. Mizele explicite ale propagandei sunt alfabetizarea tuturor categoriilor sociale și distribuirea (popularizarea) unei conștiințe angajate: „Cu siguranță, viitorul îl va apropia și mai mult pe omul muncii de valorile culturii și ale științei. Dacă bogățiile naturale sînt, totuși, limitate, unele chiar în fază de epuizare, cunoașterea poate fi marea bogăție, inepuizabilă, a lumii de mâine”²⁵; „Dintotdeauna, de cînd există literatură, unul și același adevăr este neîntreșurat și cu prisosință re-demonstrat, într-o neobosită succesiune de experiențe proprii, de către fiecare generație sau curent literar. Simplu și clar formulat, el ar suna cam așa: marile opere ale omenirii, cele care rezistă nepieritor într-o continuă confruntare cu eternitatea, sînt cele profund implicate, prin întregul lor mesaj de idei, în realitățile vremii lor”²⁶.

Ce se schimbă în 1990? În primul rînd, trebuie

stabilite notele comune ale discursului identitar și diferențele specifice. O constantă în ambele momente ale revistei este discursul patriotic: dacă în 1989 acesta era auto-generat de inerțiile socialismului, în 1990 el capătă nuanțele unei mișcări de reidentificare. Însă această reidentificare este puternic marcată de precauțiile păstrării specificului național: adoptarea noii formule occidentale trebuie făcută în parametri conservatori sau în bătaia schimbării totale. Astfel, această normalitate vizată devine un proiect general: păstrarea prudenței în fața politicului anatemizat sau refacerea structurilor de la temelie – prin intermediul grilelor etice. În acest sens este extrem de grăitor dialogul Manolescu-Paler din al doilea număr postdecembrist al *României literare*: Nicolae Manolescu – „revenirea la obiectivele literare (și în general culturale) ale revistei (...) Revoluția a sfărîmat toate structurile. Acest lucru s-a reflectat în apariția unei prese noi, libere, dar care e încă departe de a fi (...) structurată. (...) Așadar la lungă, terifianta anormalitate a epocii dictatoriale se adaugă acum anormalitatea revoluționară. Toți depun mărturie, fac adeziuni, scot la iveală ceea ce a fost cenzurat (...) Mie mi se pare că trebuie, fără a ieși din miezul arzător al actualității, să ne disciplinăm și să ne regăsim (...) Explozia artistică e de altă natură decît aceea socială. A crede că putem face la infinit dintr-o revistă literară o tribună a angajamentului politic cotidian înseamnă a ne condamna la un nou oportunism, mai bun decît acela dinainte doar în măsura în care reflectă o descătușare reală, dar comportînd riscuri deopotrivă de mari. Noi trebuie să ne ocupăm de cărți și de idei, nu de realitatea imediată, oricît ar fi ea de vine în aceste săptămîni. Reportajul nu e literatură. Documentul nu ține loc de romane. Adeziunea sau protestul nu sunt critica”²⁷; Octavian Paler – „Cînd am trăit noi în normalitate? În viața literară și în viața de toate zilele, am parcurs o lungă și istovitoare anormalitate, care a fost (...) singura *normalitate* posibilă (...) Nici mie nu îmi place inflația de adeziuni care a copleșit presa. Nici eu nu cred că rostul unei reviste literare e de a face reportajul vieții imediate. Dar ce aș dori din toată inima e să nu evităm, sub pretextul estetic, un examen de conștiință (...) idealismul meu sau defectele mele mă împiedică, de fapt, să înțeleg cum se poate dezinfecța cultura de istorie, cum se poate retrage într-o oază, într-o seră, într-o gaură de șarpe sau - fiindcă e la modă - într-un buncăr, fără să se frustreze singură”²⁸. Dacă în primul număr Andrei Pleșu vorbea despre tradiție și recuperare culturală în contextul urgenței integrării internaționale a proiectelor culturale românești („Trebuie urgent să reîncepem să reparăm, să salvăm ce e de salvat, să repunem în drepturi valorile tradiționale românești. [...] Trebuie de aceea să stabilim *acum* cât mai multe contacte, să începem să circulăm în Europa și să facem ca Europa să circule la noi. Contracte

editoriale, traduceri, burse, schimburi de oameni, dialog european și internațional²⁹), al doilea număr centrează polemica pe dihotomia apolitism / angajare politică. De altfel, separarea taberelor politice din anii '90 va fi o urmare a acestei indecizii. Însă în contextul marilor transformări, orice cale poate fi privită cu suspiciune de către celelalte grupări: apolitismul – pentru că, prin pasivitate, lasă deciziile pe mâna vechii puteri camuflete; angajarea politică – pentru că trecutul extrem de infuzat politic îi domină însuși conceptul; revizionismul est-etic – pentru că la un anumit nivel opoziției săi cer autonomia literaturii în fața procesului autorilor³⁰.

O anchetă din al doilea număr al revistei *România literară* propune întrebările „Ce credeți că am greșit noi intelectualii și care e vina noastră în scandalul vechiului regim?”, „Ce sens dați salvării naționale în cultură?”. De remarcat cum identitatea intelectualului devine una a elitei: dacă înainte de 1989 scriitorul era (în ciuda histrionismelor și a ierarhiilor) un element al unui angrenaj al cărui misiune socială era prestabilită (Alex Goldiș vorbește în același articol din *Cultura* despre lumea literară înainte de 1989 ca de un «stat în stat» literar, nu social), iar implicarea în socialism devenea – la nivel declarativ – motorul identitar în sine, în 1990 intelectualii se văd nevoiți să-și redefinească identitatea în jurul acestui concept de salvare a ideilor. Ei devin, mai mult decât misionari ai întoarcerii la valori autentice-democratice, individualități puternice: cea mai importantă modificare pare în acele momente conversia capitalului cultural în capital politic și social-teoretic. Revenind la discuțiile din debutul studiului (și la antologia *Making capitalism without capitalists*), putem observa cum noile elite conducătoare par să creeze o nouă categorie a identității intelectualului³¹. Rolul pe care și-l arogă acum într-o societate în care schimbarea vechilor obiceiuri politice devine proiect principal este eminamente decis de această reorganizare: intelectualii devin principalii constructori ai noului discurs ideologic. Chiar dacă forța lor de impact este mică (socialul își spune cuvântul dincolo de această clasă a elitelor – atât la alegeri cât și în gestionarea generală a tranziției), această conversie a esteticului (interpretarea literaturii) în politic (interpretarea și programarea unei societăți) poate fi astăzi considerată drept ultima etapă în care discursul intelectualilor a putut întreține iluzia puterii teoriilor identitare: efervescența politicului și descătușarea discursurilor a dat această șansă.

Problemele acestui discurs despre noua politică și despre noua identitate sunt însă determinate de lipsa de antrenament polemic, de lipsa de exercițiu ideatic liber. Pilduitoare, metaforice, angajamentele sociale și identitare sunt deseori depășite de naivitatea situațiilor ipostaziate. Foarte rar verva justițiară poate fi stăpânită de spiritul obiectiv și de luciditatea analizei.

Un astfel de exemplu este discuția lui Augustin Buzura despre normalizare (dincolo de normalitate ca epurare a societății): „tocmai de aceea într-o democrație reală nu este corect să facem altora ceea ce nu ne-a convenit nouă. Dacă există 251 de adepți cinstiți ai comunismului, 251 de oameni nepătați, de ce să nu-și creeze un partid? Sigur că în viitorul previzibil ar fi greu să aibă vreo șansă la alegeri, dar este dreptul fiecăruia să creadă ce vrea, să-și afirme fără frică ideile³²”. Aceste momente vor conduce ulterior la formarea taberelor din primii ani ai postcomunismului românesc: fie că vorbim de GDS, de revizionisti sau de apolitic, mai toate discuțiile din paginile revistelor culturale sunt conduse de această dorință identitară de clarificare a pozițiilor și radicalizare a acceptării tranziției. Sorin Antohi vorbește și despre o altă constantă identitară transitorică și despre o „alienare a elitelor noastre intelectuale”: „În această ambivalență inaugurală se pot citi formele mentale inseparabile ale occidentalismului și autohtonismului. Ambele sunt efecte neintenționate ale modernizării, mai precis ale unei modernizări prost asumate existențial și metafizic³³”.

În acest moment este ușor de afirmat că irelevanța ideologiei din paginile *României literare* în 1989 (inerția și pare să lucreze în defavoarea propagandei tot mai puternic, iar textele identitare sunt sufocate din interior de lipsa de aderență la semnificație reală) determină revitalizarea angajărilor în interiorul noilor ideologii din 1990: dezbaterile culturale și identitare devin centrul de reformă. Astfel, pozițiile intelectualilor decid organic transformarea discursului de lemn într-unul polemic și activ. Dincolo de problemele inerente ale celui de-al doilea mecanism discursiv (autocolonialismul, revizionismul acut sau apolitismul echivoc), polemica cultural-identitară a anilor '90 capătă, în contrast cu anii precedenți, aspectul unei reforme identitare explozive. Iar impactul acesteia este, implicit, cu mult mai puternic decât acela al propagandei care, către finalul anilor '80 – bombastică, dar obosită – nu mai are nimic de proiectat.

Note:

1. David OST, *The Defeat of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*, Cornell University Press, Ithaca/London, 2005, *passim*.
2. Gil Eyal (coord.), *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London, Verso, 2001.
3. Vezi în acest sens și Vladimir Tismăneanu, *Lupta pentru sfera publică: intelectualii democrați în postcomunism*, în Vladimir Tismăneanu, Sorin Antohi (coord.), *De la utopie la istorie – Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, București, Curtea Veche, 2005, p. 243: „Revoluțiile din 1989 au fost

înainte de toate revoluții ale minții, iar intelectualii au jucat rolul de *subiecți revoluționari*. După 1989 a avut loc o importantă transformare de identitate în interiorul acestui grup: intelectualii critici s-au transformat în ceva ce lipsea de mult din experiența Europei Centrale și de Est (și poate chiar a Occidentului), anume *intelectualii democrați*. În toila tranziției dificile, intelectualii democrați au avut rolul de a-i aminti societății că nici un scop nu este atât de important încât să justifice sacrificarea libertății individuale”.

4. De văzut cum rezumă Alex Goldiș această reorganizare a discursului, în *Iluziile angajării post-revoluționare*, Cultura, nr.350, 9 septembrie 2015: “Când oala sub presiune a uniformizării intelectuale a cedat, iese la suprafață diversitatea compensativă a pozițiilor intelectuale. Nevoia diferențierii, care a explodat încă din primele luni ale perioadei democratice, nu e decât rezultatul explicabil psihanalitic al omogenizării drastice a discursului sub totalitarism. Culmea uniformizării versus culmea diversificării, așa poate fi explicată dinamica momentului 1948 – 1990.”

5. Alex Callinicos, *The Revenge of History. Marxism and the East European Revolutions*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1991: “Very striking in all this were the positive connotations attached to the concept of Europe itself, not simply the EC and the newly emancipated countries to its east, but also in the USSR ... But it was East European intellectuals who brought out most explicitly the salient cultural and political assumption involved in this foregrounding of the idea of Europe”.

6. Adrian Marino, *Revenirea în Europa*, în Tribuna, nr.2, 11 ianuarie 1990.

7. Monica Lovinescu, *Este cultura română nedreptățită?* (după o înregistrare audio din 1987), în Orizont, nr. 14, 6 aprilie 1990.

8. Teodora Dumitru, *Strategiile de promovare a poeziei românești cu potențial subversiv în anii 1980 și atitudinea criticii literare după 1989* – aricol în curs de publicare în antologie colectivă.

9. În *România literară*, nr.1, 6 ianuarie 1990, declarația unui comitet provizoriu de conducere a revistei – compus din: Octavian Paler, Alexandru Paleologu, Nicolae Manolescu, Andrei Pleșu, Gabriel Dimisianu, Valeriu Cristea, Roger Câmpeanu.

10. David Ost, op. cit., p. 6: “People need not only to construct new institutions but to construct new meanings. After 1989 the new elites focused only on building markets and parliaments, as they sought to adopt the economic and political elements of liberal civilization. But people, Jowitt proposed, will need new emotional lives too. Particularly those who lose out economically will need other ways of making sense of their lives. Whom do I trust? Where do I go to seek help?”

11. *Ca să nu se mai repete*, *România literară*, nr.52, 28 decembrie 1989.

12. Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, 2008, p. 289.

13. De observat maniera în care descrie Felicia Antip în ultimul număr din 1989 viitorul literaturii române, mizând pe o descătușare totală și punând prudența în fața tranziției pe planul doi: „S-a terminat. Acum, în România se va putea citi din nou. Orice. Cărți, ziare, reviste din toată lumea. România e liberă. Spiritul e liber. Intrăm, am intrat din nou în saltul cel mare în care cu toții sîntem vecini și ne putem cunoaște și ajuta ca prieteni. (...) Acum vom citi cu toții. Vom citi după pofta inimii. Așa cum vom și trăi.”, în *România literară*, nr. 53, 28 decembrie 1989.

14. Boris Buden, *În ghetele comunismului - Despre critica discursului postcomunism*, în Adrian T. Sirbu, Alexandru Polgár, *Genealogii ale postcomunismului*, Cluj, *Ideea Design&Print*, 2009, pp. 63-64: „Căci afirmația că postcomunismul este anticomunist nu este nicidecum ceva de la sine înțeles. O atare susținere sună de-a dreptul contradictoriu.(...) A fi anticomunist înseamnă, în acest caz, să te afli într-un raport autentic – antagonist – cu ideea și practica politică a comunismului. Dar ceea ce definește postcomunismul, dîndu-i și numele, este tocmai dispariția comunismului de pe scena politică și din arena luptelor politice reale”.

15. Petre Dumitriu, *Le Trou dans le drapeau*, în André Liebich, Miklos Molnar, Branco Tomsa (coord.), *Culture politique et démocratie. Considérations sur l'Europe central et orientale*, Institut Universitaire de Haut Etudes Internationales, Genève, 1992, p. 30: „En outre, il y a également des élections en Roumanie qui, manipulées et falsifiées par les ex-communistes au pouvoir, ont donné une grande, puis décroissant, majorité pour la «nouvelle classe», à savoir toujours la même. Unique explication de ce masochisme de masses est que le peuple roumain vit au bord de la misère et de la famine. Il a peur de l'inconnu, d'un marché libre chaotique ou d'une pagaille épouvantable de l'économie. Apparemment, les partis d'opposition, faibles numériquement et sans dirigeants suffisamment efficaces, n'attirent pas la majorité de votes, mais d'une élection à l'autre, la côte du «Front de libération nationale» décroît”.

16. Tom Gallagher, *Romania: the destructive legacy*, în Bogdan Góralczyk, Wojciech Kostecki, Katarzyna Zukrowska (eds.), *In Pursuit of Europe. Transformations of Post-communist states 1989-1994*, Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, Warsaw, 1995, p. 81: „The 1991 Constitution made Romania a liberal-democratic state with a parliamentary form of government in which the President enjoyed important discretionary powers. However, the promulgation of supposedly binding legal rights during the inter-war period had not prevented the state from behaving in an intolerant manner towards opponents and unpopular minorities. Despite a split in the NSF, the government has continued to be controlled by figures from the old party *nomenklatura* whose agenda for change is much limited than in any other ex-communist state in the region (with the clear exception of Serbia)”

17. Idem, p. 72.
18. România literară, nr.1-1990, 6 ianuarie.
19. Vezi Vladimir Tismăneanu, art.cit., op. cit., p. 244: „Câtă vreme Europa Centrală rămânea un mit cultural (literar), nimeni nu putea ataca intelectualii critici din țările Pactului de Varșovia cum că ar întreține iluzii politice. Dacă nu ar fi visat la Europa Centrală, la societatea civilă și antipolitică, la un univers al autonomiei și diversității, ar fi fost condamnați la o vegetare fără nerv”.
20. Alex Goldiș, *Critica în tranșee – De la realismul socialist la autonomia esteticului*, București, Cartea Românească, 2011, p. 17.
21. Dumitru Radu Popescu, *Acest timp*, în *România literară*, nr.4, 26 ianuarie 1989.
22. *Iubirea de țară*, în *România literară*, nr.12, 23 martie, 1989.
23. Alex Goldiș, *Sincronizarea criticii românești postbelice în deceniile opt și nouă – Teorii, metode, critici*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 10.
24. *Iubirea de țară*, România literară, nr. 12, 23 martie, 1989; *Iubirea de patrie*, România literară, nr.13, 30 martie, 1989.
25. Nicolae Țic, *Valorile culturii*, România literară, nr.11, 16 martie, 1989.
26. Dumitru Matală, *Dialogul artistului cu lumea*, România literară, nr.5, 2 februarie, 1989.
27. Nicolae Manolescu, *Intrarea în normalitate*, România literară, nr.2, 11 ianuarie, 1990.
28. Octavian Paler, *Care normalitate?*, România literară, nr.2, 11 ianuarie, 1990.
29. Andrei Pleșu (interviu realizat de Octavian Paler), *În sfârșit, toate iluziile sunt permise*, în *România literară*, nr.1, 6 ianuarie, 1990.
30. Într-o sinteză a situației scriitorului în raport cu politica, Adrian Marino face următoarele remarcă: „Interesantă, semnificativă și destul de «specific națională» este și a treia categorie (...) Ea se exprimă cam în felul următor: «Da, într-adevăr, politica este necesară, mai ales acum, dar (urmează o tăcere semnificativă) s-o facă alții». Subînțelesul este limpede. Politica implică riscuri, de ce să ni le asumăm?», Adrian Marino, *Scriitorul și politica*, Amfiteatru, nr.2, februarie 1990.
31. În articolul *Bonjour, popor!*, în *România literară*, nr.4, 25 ianuarie, 1990, Bedros Horasangian își exprima îngrijorarea în legătură cu „o ruptură de proporții între intelectualitate și popor”; în viziunea prozatorului și eseistului, această falie între elitele culturale și popor putea fi accentuată de evenimentele din decembrie 1989.
32. Augustin Buzura, *Fără violență!*, România literară, nr.3, 18 ianuarie, 1990.
33. Sorin Antohi, *Exercițiul distanței – Discursuri, societăți, metode*, București, Nemira, 1998, p. 299.

Bibliography:

- Antohi, Sorin, *Exercițiul distanței – Discursuri, societăți, metode / The Exercise of The Distance: Discourses, Societies, Methods*, București, Nemira, 1998.
- Buden, Boris, *Zonă de trecere – despre sfârșitul postcomunismului / Zone of Transition - On The End Of Postcommunism*, Cluj-Napoca, Tact, 2012.
- Callinicos, Alex, *The Revenge of History. Marxism and the East European Revolutions*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 1991.
- Eyal, Gil (coord.), *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London, Verso, 2001.
- Goldiș, Alex, *Critica în tranșee – De la realismul socialist la autonomia esteticului / Criticism in Entrenchments – From Socialist Realism to the Autonomy Aestheticism*, București, Cartea Românească, 2011.
- Goldiș, Alex, *Sincronizarea criticii românești postbelice în deceniile opt și nouă – Teorii, metode, critici / The Synchronization of Romanian Post-War Literary Criticism in Decades 8 and 9*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013.
- Góralczyk Bogdan, Kostecki Wojciech, Zukrowska Katarzyna (eds.), *In Pursuit of Europe. Transformations of Post-communist states 1989-1994*, Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, Warsaw, 1995
- Groys, Boris, *Post-scriptumul comunist / The Communist Postscript*, Cluj-Napoca, Idea, 2011.
- Liebich André, Miklos Molnar, Tomsa Branco (coord.), *Culture politique et démocratie. Considérations sur l'Europe central et orientale / Political Culture and Democracy. Considerations on Central and Eastern Europe*, Institut Universitaire de Hautestudes Internationales, Genève, 1992.
- Negrici, Eugen, *Iluziile literaturii române / The Illusions of Romanian Literature*, București, Cartea Românească, 2008.
- Simion, Eugen (coord.), *Cronologia vieții literare românești – perioada postcomunistă I, 1990 / The Chronology of Romanian Literary Life – Post-Communist Period I, 1990*, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2014.
- Sîrbu, Adrian T., Polgár, Alexandru, *Genealogii ale postcomunismului / Genealogies of Post-Communism*, Cluj, Idea Design & Print, 2009.
- Tismăneanu, Vladimir, Antohi, Sorin (coord.), *De la utopie la istorie – Revoluțiile din 1989 și urmările lor / From Utopia to History – Revolutions of 1989 and their Aftermaths*, București, Curtea Veche, 2005.